

Over Robrecht de Fries en Alexios Comnenos

DOOR

F.L. GANSHOF

In de *Alexiade*, d.i. in de door haar geschreven levensbeschrijving van de Byzantijnse keizer Alexios I Comnenos, heeft het zijn dochter Anna Comnena over de betrekkingen die tussen haar vader en de graaf van Vlaanderen Robrecht I de Fries, bestaan hebben ¹.

Het begin van het zesde kapittel van boek VII luidt als volgt ² :

Συνάγεται ἐν τῷ μεταξύ ὁ βασιλεὺς κείμενος εἰς Βερόην, ἐξοπλίζει τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τὸ λοιπὸν ἅπαν ὀπλιτικόν. Τότε καὶ ὁ Φλάντρας κόμης ἐξ Ἱεροσολύμων ἐπανερχόμενος ἐκεῖσε καταλαμβάνει τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν συνήθη τοῖς Λατίνοις ἀπωδίδωσιν ὄρκον ὑποσχόμενος ἅμα τῷ τὰ οἴκοι καταλαβεῖν συμμάχους ἀποστεῖλαι οἱ ἵππεῖς πεντακοσίους. Φιλοτιμησάμενος τοίνυν τὸν τοιοῦτον ὁ βασιλεὺς πρὸς τὰ σφέτερα χαίροντα προέπεμψεν. Ἀπάρας ὅυν ἐκεῖθεν ὁ αυτοκράτωρ μεθ' ὧν αὐθις συνελέξατο δυνάμεων καταλαμβάνει τὴν Ἀνδριανούπολιν.

« Intussen trekt de keizer troepen samen te Berrhoia waar hij zich bevindt en laat hij de door hem afgekochte krijgsgevangenen en al wat hem aan troepen overblijft uitrusten. Toen is het ook dat aldaar de graaf van Vlaanderen, uit Jeruzalem terugkerend, de keizer ontmoet en hem de bij de Latijnen gebruikelijke eed

(1) Wij laten buiten beschouwing een brief die Alexios I Comnenos aan graaf Robrecht de Fries zou gestuurd hebben. Aan deze brief, waarvan twee teksten bewaard zijn geworden, werd een aanzienlijke literatuur besteed. Wij stellen ons tevreden met te verwijzen naar F. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, 2. Teil, München, 1925, nr. 1152, C. VERLINDEN, *Robert I le Frison, comte de Flandre*, Antwerpen, 1935, blz. 160-164, C. ERDMANN, *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens*, Stuttgart, 1935, blz. 365-366 en vooral E. JORANSON, *The problem of the spurious letter of emperor Alexios to the count of Flanders*, *American Historical Review*, LV, 1950, p. 811-832. Het stuk is een falsum, wellicht in Italië tijdens het jaar 1105 vervaardigd in opdracht van Bohemond van Tarente; het moest gebruikt worden als propagandamiddel ten gunste van de grote tocht die Bohemond toen aan het voorbereiden was tegen Byzantium; uitgesloten is het niet dat een echte brief van Alexios aan de graaf van Vlaanderen bij het opstellen van enkele gedeelten van het stuk, door de falsaris werd gebruikt.

(2) ANNE COMNÈNE, *Alexiade*, VII, 6, 1, uitg. B. LEIB, II, Parijs, 1943, blz. 105. Wanneer naar een ander deel van deze uitgave, dan het tweede dient verwezen, wordt dit vermeld.

aflegt, hem belovend dat zodra hij zijn land zal bereikt hebben, hij hem vijfhonderd ridders als hulptroepen zal sturen. Aldus behandelde hem de keizer op eervolle wijze en stuurde hem zeer tevreden naar zijn land terug. De keizer verliet de plaats met de troepen die hij opnieuw verzameld had en trok naar Andrianopol ».

Deze tekst stelt verschillende problemen.

De historiciteit van de vermelde feiten kan niet in twijfel getrokken worden. Anna Comnena is doorgaans zeer goed ingelicht over wat zij vertelt en al is haar chronologie niet steeds volkomen accuraat³, haar getuigenis moet niettemin aanvaard worden.

Wat de datum van de ontmoeting tussen Alexios en Robrecht betreft, worden uiteenlopende zienswijzen verdedigd. Men hoeft er slechts twee in aanmerking te nemen⁴.

Verschillende historici hebben als vertrekpunt de chronologische localisatie van de bijeenkomst in de *Alexiade* genomen. Deze vermelding volgt er onmiddellijk op het verhaal van de nederlaag die Alexios in de vroege herfst van het jaar 1087 te Dristra⁵ geleden heeft tijdens de krijgsvieringen tegen de Petchenegen. Bijgevolg lijkt het aangewezen de bijeenkomst later in de herfst van hetzelfde jaar te plaatsen⁶.

Daartegenover staat de opinie van hen die rekening houden met de getuigenis van andere bronnen: nl. deze die ons voorlichten over de chronologie van Robrecht's pelgrimstocht naar Jeruzalem en over zijn terugkeer naar Vlaanderen. Zij houden de datering « herfst 1087 » voor onmogelijk en plaatsen doorgaans

(3) K. DIETER, *Zur Glaubwürdigkeit der Anna Comnena*, Byzantinische Zeitschrift, III, 1894, blz. 386-390.

(4) Andere dateringen zijn aanvaard geworden door auteurs die de reis van Robrecht de Fries naar Jeruzalem ten onrechte vroeger plaatsten. Graaf Riant, *Alexii I Comneni Romanorum imperatoris ad Robertum I Flandriae comitem epistola spuria*, Genève, 1879, blz. XXVIII, n. 3 en *Inventaire critique des lettres historiques des Croisades*, Archives de l'Orient Latin, I, 1881, blz. 88, n. 40, en DIETER, *op. cit.*, blz. 389, geloofden zelfs dat Robrecht reeds in 1085 in Vlaanderen terug was.

(5) Heden Silistra, op de benedenloop van de Donau.

(6) F. CHALANDON, *Essai sur le règne d'Alexis Comnène*, Parijs, 1900, blz. 117-118; H. HAGENMEYER, *Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088-1100*, Innsbruck, 1901, blz. 188; F. DÖLGER, *Regesten*, nr. 1152; R. GROUSSET, *Histoire des Croisades et du Royaume franc de Jérusalem*, I, Parijs, 1934, blz. 1; B. LEIB, uitgave boven vermeld onder n. 2, loc. cit.; A. WAAS, *Geschichte der Kreuzzüge*, I, Freiburg i. Br., 1956, blz. 65-66.

de bijeenkomst in de late maanden van 1089 of in het begin van 1090⁷.

Het zijn de historici van de tweede groep die gelijk hebben⁸. Robrecht de Fries was vóór 6 juli 1087, misschien zelfs reeds in 1086 uit Vlaanderen vertrokken⁹; in laatstvermeld geval, na 10 juli¹⁰. Hij keerde naar Vlaanderen terug in 1090, wellicht niet helemaal in het begin van het jaar, maar zeker vóór 27 april¹¹. Rekening houdend met deze gegevens en met de duur van 's graven terugreis, zal de bijeenkomst in de late maanden van 1089 of ten laatste helemaal in het begin van 1090 doorgegaan zijn.

(7) H. PIRENNE, *La Lettre d'Alexis Comnène à Robert le Frison*, Revue de l'Instruction Publique en Belgique, d. 50, 1907, blz. 220-225, die de grote verdienste had als eerste, beroep te doen op de Vlaamse, hoofdzakelijk diplomatische bronnen; W. HOLTZMANN, *Die Unionsverhandlungen zwischen Kaiser Alexios I und Papsst Urban II im Jahre 1098*, Byzantinische Zeitschrift, d. 28, 1928, blz. 51, n. 4; C. VERLINDEN, *op. cit.*, blz. 159 (einde 1089); C. ERDMANN, *op. cit.*, blz. 275; JORANSON, *op. cit.*, blz. 818, o.m. n. 34, en blz. 819 (einde 1089); F. DUNCALF, *The First Crusade: Clermont to Constantinople*, in *A History of the Crusades* onder leiding van K.M. SETTON, I, Philadelphia, 1958, blz. 228 (1090 of 1091).

(8) VERLINDEN, *loc. cit.*, geeft de beste uiteenzetting van probleem en argumenten. Wij nemen hier in hoofdzaak de elementen van zijn exposé over en vullen hen aan met een paar nieuwe gegevens.

(9) Op 6 juli 1087 verleent te Rijsel, Robrecht de Jonge (de toekomstige Robrecht II) die het gezag namens zijn vader gedurende dezes afwezigheid uitoefende, een oorkonde aan de abdij Drongen; F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre. 1071-1128*, Brussel, 1938, nr. 7. De *Annales Blandinienses*, a^o 1086 (uitg. P. GRIERSON, *Les Annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand*, Brussel, 1937, blz. 30) bevatten de volgende vermelding: *Robertus iunior in partem regni a patre suo Rodberto ascissitur*. Fouten tegen de chronologie zijn in dit deel van de *Annales* zeldzaam, echter niet afwezig (GRIERSON, *op. cit.*, blz. XXX. Zie b.v. de jaren 1059, 1087, 1095). Dat Robrecht de Fries pas in het begin van 1087 zou vertrokken zijn, is bijgevolg niet onmogelijk. Trouwens, zoals JORANSON, *op. cit.*, blz. 818, n. 34, het laat opmerken, verklaart de *Constituatio Leidensis et Divionensis* op de *Genealogia comitum Flandriae Bertiniana*, (uitg. L. BETHMANN, MM. GG., SS. IX, blz. 307) dat Robrecht terugkeerde *post duos annos*, wat beter overeenstemt met een vertrek in het begin van 1087 dan met een afreis in 1086.

(10) Dus na de moord gepleegd op zijn schoonzoon Knut IV de Heilige, koning van Denemarken, die een aanval op Engeland voorbereedde, waarvoor Robrecht hem zijn steun had toegezegd. Deze uiterst waarschijnlijke hypothese is men aan VERLINDEN, *op. cit.*, blz. 21 en n. 2 verschuldigd; zie ook GRIERSON, *op. cit.*, blz. 30, n. 5.

(11) De laatste oorkonde van Robrecht de Jonge is deze die te Brugge op 31 oktober 1089 verleend werd aan de proost van Sint-Donatiaan aldaar (VERCAUTEREN, *Actes*, nr. 9). Een oorkonde van Geraard II, bisschop van Kamerijk en van Atrecht, van 1090 (in het *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Vaast d'Arras* van GUIMAN, uitg. VAN DRIVAL, Atrecht, 1875, blz. 146-149) bevat onder de da'erings-elementen, de woorden *Agente in Francia Philippo rege, in Flandriis Roberto juniore comite filio Roberti Jerosolomitani*; VERCAUTEREN, *Actes*, blz. XVI, n. 1. Op 27 april (d.i. zes dagen na Pasen) 1090, te Rijsel, verleent Robrecht de Fries zelf een oorkonde aan de kerk te Phalempin; VERCAUTEREN, *Actes*, nr. 10.

Zou het mogelijk zijn de tijd waar de bijeenkomst doorging nader te bepalen? Wij menen het niet. Er bestaat wel een *notitia* aangaande een *translatio* van de relikwieën van de Hl. Walburgis in een nieuw schrijn, te Veurne, op 4 augustus 1089¹². Deze tekst vermeldt het feit dat de plechtigheid geschiedde *glorioso comite Roberto Jherosolimis commorante, inclitoque ejus filio Roberto regnum cum matre, bone memorie Gertrude obtinente*. Dit zou op een eerste zicht een *terminus post quem* leveren, nl. 4 augustus 1089. De woorden *Jherosolimis commorante* kunnen echter slechts begrepen worden als « op bedevaart in het Heilig Land », maar zeker niet als « zich op 4 augustus 1089 in de stad Jeruzalem bevindend ». Wij mogen ons niet inbeelden dat de opsteller van de *notitia* over een gedetailleerd itinerarium van de *iter Jherosolimitanus* van de graaf beschikte; trouwens werd bedoelde *notitia* waarschijnlijk pas na 1109 en misschien zelfs na 1113 opgesteld, toen Robrecht overleden was¹³.

Heeft de bijeenkomst te Berrhoia, d.i. te Eski Sagra, in Thracië, plaats gegrepen, zoals Anna Comnena het beweert? Onmogelijk is het niet. In 1089 werd opnieuw tegen de Petchenegen gestreden; een wapenstilstand is op een bepaald ogenblik tijdens dit zelfde jaar met hen gesloten geworden. De strijd herbegon nochtans reeds in 1089 en werd bijzonder hevig in de lente van 1090. De chronologie van de gebeurtenissen is uiterst onzeker. Het is bijgevolg niet onmogelijk dat Alexios tijdens de late zomer of de herfst van 1089 of zelfs in het begin van 1090 zich op een bepaald ogenblik te Berrhoia zou bevonden hebben.

Voor zeer waarschijnlijk houden we dit echter niet. De gegevens die wij over de krijgsverrichtingen bezitten, vermelden plaatsen die meer zuidwaarts liggen; opdat Alexios tijdens be-

(12) C.C. (ARTON) en F.V. (AN DE PUTTE), *La collégiale de Sainte-Walburge à Furnes et la relique de la Sainte-Croix*, Annales de la Société d'Emulation (de Bruges), 2e serie, d. 12, 1862-1863, blz. 60.

(13) Robrecht stierf in 1093. De woorden *bone memorie* op gravin Gertrudis toegepast, duiden hoogstwaarschijnlijk aan dat zij reeds overleden was toen de *notitie* opgesteld werd. Zij wordt nog als getuige vermeld in een oorkonde van Robrecht II, van 1105 (VERCAUTEREN, *Actes*, nr. 32) en in een *notitia* van 1109 (C. (ARTON) en V. (AN DE PUTTE), *op. cit.*, blz. 62). L. VANDERKINDERE (*La formation territoriale des principautés belges au moyen âge*, I², Brussel, 1902, blz. 301) en A.W.E. DEK (*Genealogie der graven van Holland*, 's Gravenhage, 1954, blz. 2) verklaren dat zij in 1113 overleed (volgens DEK, op 4 augustus). Deze jaardatum wordt door geen van beide auteurs verantwoord. De dag van het overlijden is wel 4 augustus volgens het *Necrologium* van Egmond, uitg. O. OPPERMANN, *Fonnes Egmundenses*, Utrecht, 1933, blz. 107. De waarde van dit gegeven laat zich echter moeilijk bepalen.

doelde maanden te Berrhoia verbleven zou zijn, moet men aanvaarden dat bepaalde militaire gebeurtenissen ons onbekend gebleven zijn en dat de keizer misschien een strategisch maneuver in de rug van de vijand zou gewaagd hebben¹⁴. Men is er eerder toe geneigd te veronderstellen dat Anna Comnena hier verward heeft en dat de bijeenkomst tussen de keizer en de graaf van Vlaanderen elders doorgegaan is; b.v. te Konstantinopel, waar Alexios zeker verschillende maanden in 1089-1090 verbleven is of op een andere, meer zuidwaarts gelegen plaats waar hij zijn hoofdkwartier opgeslagen heeft. Zekerheid desomtrent valt niet te bereiken¹⁵.

Men heeft terecht de vraag gesteld of Robrecht de Fries slechts met een begeleiding van medebedevaartgangers, van kapellanen en van dienaren of met een flink gewapend gevolg op pelgrims-tocht was getrokken; sommigen hebben verondersteld dat het de indruk geweest was door de Vlaamse ridders van dit gevolg op Alexios gemaakt, die hem ertoe aanzette de graaf te verzoeken er hem vijf honderd te sturen¹⁶. De teksten zwijgen hierover; zij laten niet toe de pas vermelde vraag te beantwoorden, laat staan de gedane veronderstelling te bevestigen. Het lijkt

(14) Over de militaire gebeurtenissen van de jaren 1089-1090, zie ANNA COMNENA, *Alexiade*, VII, 6, 5, blz. 107, VII, 6, 6 en 7, 1 en v., blz. 108 en v., evenals CHALANDON, *op. cit.*, blz. 118-125. Bruikbare samenvatting van C. DIEHL en L. OECONOMOS in C. DIEHL, R. GUILLAND, L. OECONOMOS, R. GROUSSET, *L'Europe Orientale de 1081 à 1453*, Parijs, 1945 (*Histoire du Moyen Age*, gesticht door G. GLOTZ, IX, 1), blz. 13.

(15) Zoals VERLINDEN, *op. cit.*, blz. 157, n. 3, het laat opmerken, dient de *Alexiade* voor een beter ingelichte bron gehouden dan de *Gesta Dei per Francos* van GUIBERT DE NOGENT (I, c 5; uitg. C. THUROT, Recueil des historiens des Croisades, Historiens Occidentaux, IV, Parijs, 1879, blz. 131). Nochtans kan Anna Comnena als gevolg van de door haar begane chronologische vergissing (zie boven, blz. 146-147) hier ook in de ruimte, het feit verkeerd gelocaliseerd hebben. Bijgevolg zou men in dit geval, er toe geneigd zijn met GUIBERT, het voor waarschijnlijk te houden dat de ontmoeting van Robrecht met Alexios te Konstantinopel dient geplaatst te worden (*Is Iherusolimam orationis gratia aliquando profectus, forsitan Constantinopolim perviam habens, cum ipso est imperatore locutus...*). PIRENNE, *op. cit.*, blz. 224, n. 1, ERDMANN, *op. cit.*, blz. 275 en WAAS, *op. cit.*, I, blz. 65-66, geloven dat de bijeenkomst aldaar is doorgegaan. Een localisering te Konstantinopel of op een meer zuidwestwaarts gelegen plaats waar de krijgsverrichtingen de aanwezigheid van de keizer noodzakelijk maakten, is trouwens beter verenigbaar met het normale itinerarium dat de graaf van Vlaanderen vermoedelijk op zijn terugreis gevolgd heeft: nl. de *Via Egnatia* leidende naar de Adriatische Zee; de landweg over Andrianopel, Philippopolis, Sardika (Sofia) en Nissus (Nisch) naar Hongarije was op dat ogenblik veel te onveilig.

(16) In de allereerste plaats H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, 1⁵, Brussel, 1929, blz. 114.

echter niet onwaarschijnlijk dat gezien de tijdsomstandigheden, de graaf over een gewapend escorte beschikte¹⁷.

Het voornaamste vraagstuk waarvan wij een oplossing moeten trachten te vinden, is dat van de exacte draagwijdte die aan de bijeenkomst van Robrecht de Fries en van Alexios I dient toegekend. De vraag kan ook anders gesteld worden: welke overeenkomst werd aldaar onder partijen gesloten?

Wij moeten eerst en vooral aandacht schenken aan volgende passus in het verhaal van Anna Comnena:

ὁ Φλάντρας κόμης... τὸν συνήθη τοῖς Λατίνοις ἀπωδίδωσιν ὄρκον.

« De graaf van Vlaanderen... legt de bij de Latijnen gebruikelijke eed af »¹⁸.

In de *Alexiade* kennen wij twee andere passussen waar deze uitdrukking voorkomt. Het geldt in beide gevallen de betrekkingen tussen keizer Alexios Comnenos en hoofden van de Eerste Kruistocht, nl. Hugo, graaf van Vermandois, broer van de Franse koning Philips I en Bohemond van Tarente, zoon van Robert Guiscard en opperhoofd van de Normandische kruisvaarders uit Zuid-Italië. Zij kwamen respectievelijk in november 1096 en in april 1097 te Konstantinopel aan en werden alle beide door de keizer verzocht een eed af te leggen; wat zij ook deden.

Over Hugo van Vermandois, drukt zich Anna volgenderwijze uit:

... πείθει παραχρῆμα ἄνθρωπον αὐτοῦ γενέσθαι τὸν τοῖς Λατίνοις συνήθη ὄρκον ἐπομοσάμενον.

« Hij (d.i. de keizer) overtuigt hem van de noodzakelijkheid dadelijk zijn man te worden door het afleggen van de bij de Latijnen gebruikelijke eed »¹⁹.

De bij de Latijnen gebruikelijke eed waarbij iemand en meer bepaald een ridder, « de man », d.i. de vazal, van een heer

(17) C.D.J. BRANDT, *Kruisvaarders naar Jeruzalem*, Utrecht, 1950, blz. 79-80; S. RUNCIMAN, *The pilgrimages to Palestine before 1095*, in *A History of the Crusades*, I, blz. 78.

(18) *Alexiade*, VII, 6, 1, blz. 105.

(19) *Alexiade*, X, 7, 4, blz. 215. Over een tijdsbepaling, HAGENMEYER, *Chronologie de la Première Croisade. 1094-1100*, Parijs, 1902 (uittreksel uit de d. VI tot VIII van de *Revue de l'Orient Latin*), nr. 93, blz. 46-47.

(*homo alicuius domini*) werd, was een getrouwheidseed, de *fides*. Men weet echter dat deze eed daartoe niet volstond: de eed moest het *homagium*, de manschap, vergezellen²⁰. Wij mogen veronderstellen dat Anna, minder vertrouwd met de rechtsgebruiken van de « Latijnen » vooral aan de eed belang gehecht heeft en de gebaren die het wezenlijkste bestanddeel van de manschap uitmaakten²¹ voor een element van de eedaflegging gehouden heeft. In een andere passus van haar verhaal, laat zij Godfried van Bouillon aan Hugo het verwijt maken dat deze de *δοῦλος* van de keizer was geworden²²; *δοῦλος* betekent normalerwijze « slaaf », maar werd ook, o.m. door Anna, gebruikt in de betekenis van « vazal », zoals *δουλεία* dat doorgaans de betekenis heeft van « slavernij », soms bij haar « vazalliteit » kan betekenen²³. Er mag dus aanvaard worden dat Hugo van Vermandois vazal werd van keizer Alexios.

De ons interesserende passus die op Bohemond betrekking heeft, luidt als volgt :

Μεταπεμφάμενος οὖν τὸν Βαιμουῦντον ὁ βασιλεὺς τὸν συνήθη τοῖς Λατίνοις καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐζήτει ὄρκον.

« De keizer liet bijgevolg Bohemond roepen en verzocht hem ook de bij de Latijnen gebruikelijke eed af te leggen »²⁴. Dat hier een getrouwheidseed bedoeld werd, schijnt ook te blijken uit een andere passus van het verhaal, waar deze eed *ὄρκια πιστά* werd genoemd²⁵. Is dat wel zó, dan mogen wij, zoals in het geval van Hugo van Vermandois, gerust besluiten dat de in deze passussen vermelde « bij de Latijnen gebruikelijke eed » de ge-

(20) Zie b.v. F.L. GANSHOF, *Qu'est-ce que la féodalité ?*³, Brussel, 1957, blz. 95-98.

(21) Wij bedoelen hier in het bijzonder de *immixtio manuum*, d.i. de ritus die er in bestond dat de aanstaande vazal zijn gevoude handen plaatste in de handen van de aanstaande heer die zijn handen op deze van zijn toekomstige vazal sloot.

(22) *Alexiade*, X, 9, 10. blz. 225.

(23) *Alexiade*, X, 10, 6, blz. 229. Zie bij G. OSTROGORSKY, *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, uitg., aangevuld en vertaald door H. GRÉGOIRE en P. LEMERLE, Brussel, 1954, de teksten naar dewelke in de index, v^o *δουλεία* verwezen wordt.

(24) *Alexiade*, X, 11, 5, blz. 232.

(25) Daags voor de aflegging van de eed, had Alexios in een gesprek met Bohemond de overtuiging opgedaan dat deze er toe bereid was *ὄρκια πιστά* *δοῦναι* (*Alexiade*, X, 11, 2, blz. 230). Dit kan vertaald worden « een getrouwheidseed af te leggen »; het meervoud *ὄρκια* wordt in dezelfde betekenis als het enkelvoud *ὄρκος* genomen. Absolute zekerheid over de betekenis bestaat echter niet, aangezien *ὄρκια πιστά* ook « een ongeveinsde eed » kan betekenen.

trouwheidseed was, die zich bij de manschap kwam voegen om van Bohemond een vazal te maken van keizer Alexios.

Voor Bohemond hebben we trouwens, dank zij een latijnse verhalende bron, het bewijs dat deze interpretatie de juiste is. Raoul van Caen, de auteur van de *Gesta Tancredi*, wiens getuigenis wat Bohemond betreft, gezaghebbend is²⁶, vermeldt het feit dat deze « zich aan de keizer onderwierp door het juk dat men gewoonlijk manschap noemt », *ei iugo quod hominagium vulgo dicitur, subditur*. En verder weet deze auteur te vertellen dat in juni 1097, nadat Nicea in de handen van de Christenen was gevallen, keizer Alexios, Bohemond verzocht zijn neef Tancrede er toe aan te zetten hem trouw te zweren. Om zulks van Bohemond te verkrijgen, beriep zich de keizer « op hun samengedrukte handen, op zijn manschap en op zijn trouw », *per junctas dexteras, per hominagii fidem adiuratus*²⁷.

Er zijn daarenboven nog andere teksten waaruit blijkt dat én Hugo van Vermandois én Bohemond aan de keizer manschap deden en hem onder ede trouw beloofden²⁸.

De uitdrukking τὸν συνήθη τοῖς Λατίνοις ὄρκον heeft dus bij Anna Comnena, een zeer bepaalde betekenis. Het is de rechts-

(26) Zie A. MOLINIER, *Les sources de l'histoire de France. Des origines aux guerres d'Italie*, II, Parijs, 1902, nr. 2125, S. RUNCIMAN, *A History of the Crusades*, I, *The First Crusade*, Cambridge, 1951, p. 331, H. GLAESNER, *Raoul de Caen, historien et écrivain*, *Revue d'histoire ecclésiastique*, d. 46, 1951.

(27) *Gesta Tancredi*, c. 10 en 17, *Recueil des historiens des Croisades. Historiens Occidentaux*, III (1866), blz. 612 en 618.

(28) Raymond van Agiles, kapelaan van Raymond IV, graaf van Toulouse, wellicht een getuige van de gebeurtenissen, vertelt hoe in april 1097, te Konstantinopel, keizer Alexios te vergeefs van zijn heer verlangde dat hij de manschap en de eed van trouw zou afleggen, die de andere vorsten afgelegd hadden (...*postulat imperator a comite hominum et juramenta, quae ceteri principes ei fecerant*); hij biedt hem schatten aan indien hij dit wel zou doen (...*pollicetur multa se daturum comiti si quaesitum hominum sibi faceret quod et alii principes fecerant*); *Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem*, c. 2, *Rec. des hist. des Crois. Hist. Occid.*, III, blz. 238. Over deze bron, MOLINIER, *op. cit.*, II, nr. 2122 en RUNCIMAN, *op. cit.*, I, blz. 328-329. Uit de getuigenis van Raymond van Agiles, mag men afleiden dat Hugo en Bohemond, die onder de reeds aangekomen *ceteri principes* telden, manschap en eed van trouw hadden afgelegd. Dit wordt bevestigd door het zeer goed ingelicht verhaal van Ekkehard van Aura, die in c. 23 van zijn *Hierosolymita* verzekert dat Alexios aan de hoofden van de Kruistocht van 1101 de verplichting oplegde manschap te doen en de eed van trouw af te leggen, zoals hij het gedaan had tegenover de hoofden van de vorige Kruistocht (de « Eerste ») (...*eisdemque post manus acceptas sacramentaque firmata sicut prioribus exercitibus, munera dispertivit*); *Rec. des hist. des Crois., Hist. Occid.* V (1895), blz. 29. Over deze bron, zie de inleiding van graaf Riant, tot de uitgave, MOLINIER, *op. cit.*, II, nr. 2132, RUNCIMAN, *op. cit.*, I, blz. 330.

handeling bestaande uit manschap en eed van trouw, waarbij iemand vazal van een heer werd. Wanneer de auteur deze uitdrukking op Robrecht de Fries toepast naar aanleiding van dezes ontmoeting met Alexios Comnenos, dan bedoelt zij bijgevolg dat de graaf van Vlaanderen toen de vazal geworden is van de keizer.

Een vazallitische overeenkomst was een zeer soepele rechtsinstelling. Zij kon met verschillende bedoelingen gesloten worden. In het door ons bestudeerd geval, was het een middel om hetgeen de Duitsers « ein Soldvertrag » noemen, tot stand te brengen; m.a.w. een verdrag waarbij een van de partijen, nl. de vazal, zich er toe verbond krijgers ter beschikking te stellen van de andere, nl. van de heer. Men kan het tot stand gekomen verdrag vergelijken met het verdrag dat tien jaar later gesloten werd tussen de zoon en opvolger van Robrecht de Fries, Robrecht II, en de koning van Engeland, Hendrik I. Toen werd inderdaad, op 10 maart 1101, te Dover, de graaf van Vlaanderen, vazal van het Engelse staatshoofd. Ook graaf Robrecht II verbond zich er toe een aanzienlijk aantal ridders — volgens de omstandigheden, duizend in Engeland en in Normandië of vijfhonderd in Maine — ter beschikking van de koning te stellen²⁹. Op twee verschillen dient nochtans gewezen: het verdrag van 1101 was niet slechts een « Soldvertrag », maar ook een bondgenootschap; krachtens dit verdrag moest, buiten enkele uitzonderingsgevallen, de graaf zelf aan het hoofd van zijn ridders optrekken. Zulks was in het verdrag tussen Robrecht de Fries en Alexios Comnenos niet het geval.

Wij weten reeds welk het *servitium* was, waartoe in 1089-1090, de graaf als vazal verplicht werd. Het bestond in het sturen, wellicht binnen een bepaald termijn, van vijfhonderd Vlaamse ridders naar het Byzantijs rijk, in dienst van de keizer: de helft van het effectief van de Vlaamse afdeling ruitery die krachtens het verdrag van 1101, Robrecht II naar Engeland of naar Normandië in geval van *casus foederis* zou moeten sturen; het zelfde

(29) Tekst van het verdrag van Dover: VERCAUTEREN, *Actes*, nr. 30. Datering en commentaar: F.L. GANSHOF, R. VAN CAENEGEM, A. VERHULST, *Note sur le premier traité anglo-flamand de Douvres*, Revue du Nord, d. 40, 1958 (= *Mélanges dédiés à la mémoire de Raymond Monier*, Parijs en Rijsel, 1958).

effectief als dat van de afdeling die naar Maine, zou moeten optrekken³⁰. Men mag vermoeden dat schikkingen werden getroffen omtrent de duur van de door de ridders te vervullen dienst alsook omtrent hun soldij en hun onderhoud. Wij houden het voor waarschijnlijk dat te dezer gelegenheid een oorkonde werd opgesteld.

Keizer Alexios, waarvan het leger zeer talrijke huurlingen van allerhande nationaliteiten telde³¹, heeft juist in de tijd waar hij tegen de Petchenegen een zo harde strijd te leveren had, beroep op hulptroepen in Oost en West gedaan³². Het aanwerven van vijfhonderd Vlaamse ridders lag volkomen in zijn lijn³³. Ridders en trouwens ook paarden waren bijzonder welkom, aangezien er toen een tekort aan ruitery en aan paarden in het Byzantijns leger bestond. Het feit dat nagenoeg gans Klein-Azië zich in handen van de Turken bevond (wat o.m. het verlies van uitgestrekte gronden waar paarden gefokt werden voor gevolg had), was ten dele verantwoordelijk voor dit tekort³⁴.

Men ziet bijgevolg zeer duidelijk welk belang het *servitium* van Robrecht de Fries voor Alexios vertoonde. Welke was echter de tegenprestatie die Robrecht voor zijn *servitium*, van Alexios ontving? Een vazallitische overeenkomst vertoont immers steeds een wederkerig karakter.

Bedoelde tegenprestatie moet in de betaling van een flinke som gelds bestaan hebben. Men mag inderdaad, menen we, steunen op wat enkele jaren later — in 1096 en 1097 — gebeurde

(30) VERCAUTEREN, *Actes*, nr. 30, c. 10, 11, 14.

(31) CHALANDON, *op. cit.*, blz. 101, 109, 129. Marquis DE LA FORCE, *Les conseillers latins d'Alexis Comnène*, Byzantion, XI, 1936; LEIB, Inleiding tot zijn uitgave van de *Alexiade*, d. I, 1937, blz. LIV-LXII; DIEHL en OECONOMOS, *op. cit.*, blz. 30; ERDMANN, *op. cit.*, blz. 274-275 (met o.m. verwijzing naar DÖLGER, *Regesten*, nr. 1150); RUNCIMAN, *op. cit.*, I, blz. 104; G. OSTROGORSKY, *Geschichte des Byzantinischen Staates*², München, 1952, blz. 294.

(32) Zie o.m. *Alexiade*, VIII, 3, 2, 3 en 4; VIII, 4, 5; VIII, 5, 1 en 5, d. II, blz. 133-135, 138, 139 en 141. Cf. CHALANDON, *op. cit.*, blz. 129, 131-132.

(33) Men vraagt zich af waarop graaf RIANT (*Epistola Spuria*, blz. XXVIII) steunt wanneer hij schrijft « L'empereur n'eut pas à se louer de la turbulence de ce prince » (Robrecht de Fries) en verder « il... s'en débarrassa à prix d'argent ».

(34) CHALANDON, *op. cit.*, blz. 109-110, 118, 327-328; VERLINDEN, *op. cit.*, blz. 159. In de Xe eeuw waren er nog belangrijke paardenfokkerijen in Azië en o.m. in Phrygië; F. DÖLGER, *Beiträge zur Geschichte der Byzantinischen Finanzverwaltung besonders des 10. und 11. Jahrhunderts*, Hildesheim, 1960, blz. 24. Indien de militairen die in het Byzantijns rijk een *Pronoia* ontvingen doorgaans ruiters waren, zoals OSTROGORSKY (*op. cit.*, blz. 294) het meent, mag men veronderstellen dat de stelselmatige verspreiding van deze instelling door Alexios Comnenos en zijn opvolgers, o.m. voor doel had opnieuw een aanzienlijke inheemse ruitery te ontwikkelen.

met de hoofden van de Eerste Kruistocht en analogisch redeneren. Op één uitzondering na legden zij manschap en eed van trouw af. Zij verbonden er zich toe de versterkte plaatsen en de gebieden die zij op de Turken zouden heroveren aan een vertegenwoordiger van de keizer over te maken. Men mag bijgevolg ook deze vazallitische overeenkomsten voor «Soldverträge» houden. Als tegenprestatie ontving elk van de «Latijnse» bevelhebbers aanzienlijke rijkdommen³⁵. De graaf van Toulouse echter, die geweigerd had manschap en eed van trouw af te leggen en zich beperkt had tot een veiligheidseed, ontving veel geringere rijkdommen dan de anderen³⁶. Dit mag voor een tegenproef gehouden worden. In 1101, werd alweer door de bevelhebbers van de kruisvaarders die toen door het Byzantijns rijk naar het Oosten trokken, manschap gedaan en getrouwheid aan de keizer gezworen; hiervoor werden zij ook met kostbare geschenken ruim bedeed³⁷. Men heeft dus wel met een vast gebruik te doen³⁸, dat trouwens helemaal in de lijn ligt van de Byzantijnse politieke tradities.

Anna Comnena legt er de nadruk op dat Robrecht de Fries na zijn bijeenkomst met de keizer, zeer tevreden naar zijn land terugkeerde³⁹. Deze tevredenheid laat zich wellicht uitleggen door het hoge bedrag van wat hem uitbetaald was geworden. Hier dient weer een vergelijking gedaan met het verdrag van 1101

(35) Hugo van Vermandois, *Alexiade*, X, 7, 5, blz. 215. Godfried van Bouillon, *ibid.*, X, 9, 11, blz. 226. Bohemond van Tarente, *ibid.*, X, 11, 5 en 6, blz. 232-233. Robrecht II van Vlaanderen, Steven van Blois en Robrecht van Normandië, FULCHERUS CARNOTENSIS (Foucher de Chartres), *Historia Hierosolymitana*, I, 9, 2 en 3, uitg. H. HAGENMEYER, Heidelberg, 1913, blz. 178-179; wat St. v. Bl. betreft, ook HAGENMEYER, *Kreuzzugsbriefe*, nr. 4, blz. 138. Tancrede, *Alexiade*, XI, 3, 2, d. III, 1945, blz. 17 en RAOUL VAN CAEN, *Gesta Tancredi*, c. 18, blz. 619; moest zelfs aanvaard worden dat Tancrede de aangeboden rijkdommen weigerde of er zó veel eiste dat zijn eis op een weigering neerkwam, niettemin zou het feit vaststaan dat aan hem zoals aan de overige vorsten, rijkdommen door de keizer werden aangeboden.

(36) RAYMOND VAN AGILES, *loc. cit.* (zie n. 28) en verder in het zelfde hoofdstuk: *Quapropter pauca largitus est ei imperator*. De geringe uitkering is wel een rechtstreeks gevolg van het feit dat de graaf van Toulouse er slechts in toestemde een zeer beperkte, uitsluitend negatieve verbintenis, aan te gaan: met een daad van willekeur vanwege de keizer, heeft men hier zeker niet te doen, want de graaf van Toulouse was onder de hoofden van de kruisvaarders, degene voor wie Alexios de grootste genegenheid had; *Alexiade*, X, 11, 9, blz. 324. Over de veiligheidseed (*securitas*), GANSHOF, *Féodalité*, blz. 113-115.

(37) EKKEHARD VAN AURA, *loc. cit.* (zie boven, n. 28).

(38) Zoals het zeer terecht opgemerkt wordt, o.m. door P. CLASSEN, *Mailslands Treueid für Manuel Komnenos*, Akten des XI. Internationalen Byzantinisten Kongress 1958, München, 1960, blz. 83.

(39) *χαλπονα*; zie boven, blz. 145 en n. 2.

tussen Robrecht II en Hendrik I. In beide gevallen ontving de graaf van Vlaanderen geld van zijn nieuwe heer om troepen te zijner beschikking te stellen. Aangezien ook Robrecht de Fries manschap gedaan heeft en de eed van trouw heeft afgelegd, mag men ook in beide gevallen de door de heer te betalen sommen voor een geldleen houden. Het geldleen van Robrecht II deed zich echter voor onder de vorm van een jaarlijkse rente van vijf honderd pond⁴⁰; dat van zijn vader bestond, integendeel zeker in één enkel bedrag, zoals het te Byzantium in dergelijke gevallen de regel schijnt geweest te zijn⁴¹.

Het is mogelijk dat Alexios die én door de Turken én door de Petchenegen bedreigd werd, vrij vlug ongeduldig is geworden en aan Robrecht een brief gestuurd heeft om aan te dringen opdat hij zonder verwijl de beloofde troep ridders zou sturen. Dit is echter slechts een vermoeden⁴². Wat wij weten, is dat de vijfhonderd ridders gestuurd werden en dat zij in het Byzantijns rijk aangekomen zijn.

Anna Comnena acht het feit belangrijk genoeg om er in de *Alexiade* een paar regels aan te besteden⁴³ :

Καταλαμβάνουσιν οἱ παρὰ τοῦ Φλάντρα ἀποσταλέντες ἵππεῖς ἔκκριτοι ὡσεὶ πεντακόσιοι χάρισμα κομίζοντες τούτῳ ἵππους ἔκκριτους τὸν ἀριθμὸν ἑκατὸν πρὸς τοῖς πενήκοντα · ἀλλὰ καὶ ὅσους τῆς προκειμένης αὐτοῖς χρείας εἶχον ἐπέκεινα ἀποδεδώκασι τούτῳ τιμῆς. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀξίως δεξιωσάμενος τούτους ἱκανὰς ἀπεδίδου τὰς χάριτας. Ἀγγελίας δὲ ἐκ τῆς ἐφ᾽ αὐτῶν καταλαβούσης ὅσον ἤδη ὀπλίζεσθαι τὸν τὴν Νίκαιαν φρουροῦντα, ὃν ἡ συνθήκη μὲν τῶν Περσῶν σατράπην ἀποκαλεῖ, οἱ δὲ νῦν τὰ Περσῶν φρονοῦντες Τούρκοι ἀμῆραν ὀνομάζουσι, τὸν Ἀπελχασήμ, κατὰ τῆς Νικομήδους ἀποστέλλει τούτους πρὸς φυλακὴν τῆς χώρας.

(40) VERCAUTEREN, *Actes*, nr. 30, c. 18. Het rentenleen was in het Westen, de gebruikelijke vorm van het geldleen; zie M. SCZANIECKI, *Essai sur les fiefs-rentes*, Parijs, 1946 en BRYCE D. LYON, *From fief to indenture*, Cambridge (Mass.), 1957. Het uitkeren van één enkele som als geldleen deed er zich slechts zeer uitzonderlijk voor.

(41) Zie boven, n. 35.

(42) Zie boven, n. 1. Dan zou het deze brief zijn, die door de falsaris, bij het opstellen van de bewaarde *epistola spuria* van Alexios aan Robrecht, werd gebruikt.

(43) *Alexiade*, VII, 7, 4, d. II, blz. 109-110.

« De uitgekozen ruiters gestuurd door de graaf van Vlaanderen kwamen aan, nagenoeg vijfhonderd in getal, als geschenk voor de keizer honderd vijftig uitmuntende paarden medebrennende; daarenboven werden de paarden die zij niet voor eigen gebruik nodig hadden, aan de keizer verkocht. Deze ontving de ruiters met eerbewijzen en drukte hun de verschuldigde gevoelens van dankbaarheid uit. Daar uit het Oosten het bericht gekomen was dat Apclhasem⁴⁴, de gouverneur van Nicea — een bevelhebber die de Perzen doorgaans « satraap » noemen, maar aan wie de Turken, nu de meesters geworden van de landen die de Perzen bezetten, de naam « emir » geven — een aanval voorbereide tegen Nikomedië, stuurde de keizer de Vlaamse ruiters daarheen om het gebied te verdedigen. »

Het eerste punt waarop de nadruk dient gelegd, is dat de graaf van Vlaanderen zijn verbintenis ten uitvoer heeft gebracht: de vijfhonderd Vlaamse ridders heeft hij aan de keizer gestuurd. « Nagenoeg » (ὄσει) zegt de tekst: een zekere marge werd in dergelijke gevallen aanvaard; ook in het verdrag van 1101 zou dit voorzien worden⁴⁵. De graaf was zelfs verder gegaan: hij had zich vrijgevig getoond. Als geschenk voor de keizer heeft hij honderd vijftig flinke strijdrossen medegezonden: hij wist hoe groot de nood was die op dat gebied in het Byzantijns leger heerste. Daarenboven hebben de ridders, waarvan velen met meer dan een paard optrokken en misschien moesten optrekken⁴⁶, de paarden die ze niet absoluut nodig hadden, aan de keizer kunnen verkopen. Beide partijen vonden er hun belang bij⁴⁷.

Zelf is de graaf niet verschenen⁴⁸. Hij was er trouwens niet toe verplicht⁴⁹.

Op welk ogenblik zijn de Vlaamse ridders aangekomen? In de *Alexiade* wordt hun aankomst vermeld in verband met de krijgsverrichtingen die zich in de loop van het jaar 1090 voorgedaan hebben: strijd tegen de Petchenegen en strijd tegen de

(44) Abou 'l Kasim.

(45) VERCAUTEREN, *Actes*, nr. 30, c. 6.

(46) In het verdrag van 1101 (c. 2), werd voorzien dat elke ridder met drie paarden zou optrekken.

(47) Zeer duidelijk en accuraat exposé van DUNCALF, *op. cit.*, blz. 228. Integendeel schrijft WAAS, *op. cit.*, II, blz. 66, dat de graaf de hulpvrouwen die hij beloofd had, nooit gestuurd heeft; wat natuurlijk verkeerd is.

(48) Al schrijft RUNCIMAN, *op. cit.*, I, blz. 104, het tegenovergestelde; wat ook verkeerd is.

(49) Zie boven, blz. 153.

Turken⁵⁰. Het is bijgevolg wellicht tijdens de zomer of de herfst van bedoeld jaar dat men het eerste optreden van het door Robrecht gestuurd hulpkorps moet plaatsen. Een nieuw gevaar deed zich op eens in het Noord-Westen van Klein-Azië voor : men had redenen te geloven dat de emir van Nicea, de laatste Byzantijnse gebieden aldaar — juist tegenover de hoofdstad gelegen — zou aanvallen. Voor Byzantium, met de hoofdstad te lande door de Petchenegen op afstand haast omsingeld en met zijn kusten door de vloot van de Turkse emir Zachas geblokkeerd, kon dit nieuw vijandelijk offensief katastrofaal worden. De keizer stuurde de Vlaamse ridders naar Nikomedië, hoofdplaats van de bedreigde streek⁵¹. Het was een zeer doeltreffende militaire maatregel : de emir van Nicea roerde niet.

Hierbij zou het echter niet blijven. In de lente van 1091 bereidde zich Alexios Comnenos voor tot een nieuwe fase van de strijd tegen de Petchenegen. Hij wou de hoofdmacht van de vijand aan de benedenloop van de Maritza, dicht bij haar monding in de Egeïsche Zee, aanvallen. Aan een van zijn veldheren, Nikeforos Melissenos, gaf hij opdracht Enos, aan de monding van de rivier te bezetten en vervolgens hulptroepen in Macedonië en in de naburige gewesten onder de Boelgaren, Valachen en Turken te ronselen. Vervolgens trok hijzelf naar Enos⁵².

Ziehier hoe Anna Comnena laatstvermeld feit verhaalt⁵³ :

Αὐτὸς δὲ τοῦς τοῦ Φλάντρα πεντακόσιους Κελτοὺς ἐκ Νικομηδείας μεταπεψάμενος μετὰ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ ἐξελλυθῶς τῆς Βυζαντίδος θᾶπτον τὴν Ἄϊνον καταλαμβάνει.

« Hij zelf echter riep de vijfhonderd Kelten⁵⁴ van de graaf van Vlaanderen uit Nikodemië terug en Byzantium samen met zijn dichtste verwanten verlatend, trok hij in allerijl naar Enos ».

De Vlaamse ruitery afdeling schijnt hier wel de rol te spelen

(50) *Alexiade*, VII, 7, blz. 108-110 (Petchenegen) en VII, 8, blz. 110-116 (Turken).

(51) Goed exposé van de militaire gebeurtenissen bij CHALANDON, *op. cit.*, blz. 125-128. Bruikbare samenvatting van DIEHL en OECONOMOS, *op. cit.*, blz. 13. Tot een zeer accurate chronologische rangschikking van de feiten, kan men niet geraken.

(52) Over deze gebeurtenissen, CHALANDON, *op. cit.*, blz. 132.

(53) *Alexiade*, VIII, 3, 5, blz. 135.

(54) *Κελτοί* wordt hier, zoals vaak bij Anna Comnena, als synoniem van *Λατίνοι* gebruikt.

van een élite eenheid die de verplaatsing van de keizer doorheen een onveilige streek moet dekken en aan wie een belangrijke rol toegedacht wordt in de strijd tegen de Petchenegen die binnen kort gaat heroplaaien.

Alexios verwachtte hulptroepen uit Italië, die niet verschenen ⁵⁵. Het is met zijn eigen leger, met de pas door Nikeforos Melissenos geronselde « barbaren » en hoofdzakelijk met de woeste Kumanen of Polovtzen waarvan hij zich het bondgenootschap verzekerde ⁵⁶, dat Alexios op 29 april 1091 bij de Lebunion — een heuvel in de buurt van de monding der Maritza — op de Petchenegen een beslissende overwinning behaalde ⁵⁷. Dat de Vlaamse ridders aan de strijd deel namen is zeker ⁵⁸.

Verder weten we niets over hen. Zij hebben een aanzienlijke rol gespeeld in de verdediging van het Byzantijns keizerrijk toen het aan de grootste gevaren blootgesteld was. Trouwens het beschikken over een eenheid van vijfhonderd goed uitgeruste, haast zeker « gepantserde » ridders ⁵⁹ kon in een tijd waar de legers lage en soms zeer lage getalsterkten kenden ⁶⁰, een militaire factor van zeer grote betekenis worden. Dat de Byzantijnse keizer zulks besefte, blijkt uit de opdrachten die hij aan de door Robrecht de Fries gestuurde Vlaamse hulptroepen gegeven heeft ⁶¹.

Wat Vlaanderen zelf betreft, is het feit dat in het laatste vierde van de XIe eeuw, de graaf zonder moeite vijfhonderd ridders in dienst van de Byzantijnse keizer kon stellen, niet van belang ontbloomt. Het bevestigt wat ook uit andere gebeurtenissen

(55) *Alexiade*, VIII, 5, 1, blz. 139.

(56) Een Turkse stam, verwant met de Petchenegen en hun gebuur; zij waren soms hun bondgenoten, vaker hun vijanden. De keizer had zich er toe verbonden hun hulp ruim te betalen en hij deed het.

(57) *Alexiade*, VIII, 5 en 6, blz. 139-146. Zie CHALANDON, *op. cit.*, blz. 132-134.

(58) Zij behoorden tot de *Κελτοί*, d'ie, schrijft Anna Comnena, onder het bevel stonden van Humbertopoulos en in het Westen werden opgesteld Deze « Latijnse » hulptroepen schijnen ons de uiterste linker vleugel van het keizerlijk leger gevormd te hebben. Aangezien het Byzantijns-Kumaans leger de vorm vertoonde van een maansikkel, mag men vermoeden dat het een aanval op beide flanken van de Petchenegen, met poging tot omsingeling, gedaan heeft (het beroemde Cannae manoeuvre). In dat geval moet de « Latijnse » ruitery — waaronder de Vlaamse ridders — een beslissende rol in de slag gespeeld hebben. Zie de *Alexiade*, VIII, 5, 5 en 6, blz. 141-142.

(59) Het waren *ἰππεῖς ἔκκριτοι* (zie boven, blz. 156).

(60) F. LOT, *L'art militaire et les armées au moyen âge*, I, Parijs, 1946, blz. 129-137; J.F. VERBRUGGEN, *De krijgskunst in West-Europa in de Middeleeuwen*, Brussel, 1954, blz. 31-40.

(61) De zienswijze van graaf Riant (*Epistola Spuria*, blz. XXVIII) volgens wie de Vlaamse ridders van gering nut voor Byzantium zouden geweest zijn, is onhoudbaar.

kan afgeleid worden (o.m. de verovering van Engeland, de Eerste en de Tweede Kruistocht, de verdragen tussen de graven en de Engelse koningen), nl. dat de bevolking en in het bijzonder haar ridderlijk element aanzienlijk was aangegroeid⁶². Een tocht zoals deze waarover wij het hier hadden, bood zoals de andere pas vermelde ondernemingen, gelegenheden tot avontuur, tot activiteit en tot een zekere verrijking, aan ridderlijke elementen die in normale omstandigheden, moeilijk aan vaste zelfstandige bestaansmogelijkheden geraakten. Voor een vorst, die zoals Robrecht de Fries, gesteld was op handhaving van de publieke vrede in het graafschap, vertoonde het sturen van vijfhonderd ridders naar Byzantium, o.m. het voordeel rumoerige lui, die gaarne naar de wapens grepen om hun geschillen te regelen⁶³, tijdelijk uit het graafschap te verwijderen⁶⁴.

(62) Zulks komt goed overeen met de vaststelling door J.F. VERBRUGGEN (*Het leger en de vloot van de graaf van Vlaanderen van af het ontstaan tot in 1305*, Brussel, 1960, blz. 67-73) dat de graaf van Vlaanderen tijdens de tweede helft van de XIe en tijdens de XIIe eeuw op een twee duizend ridders kon beschikken, wat voor de tijd zeer veel was.

(63) Analoge vaststelling bij VERBRUGGEN, *op. cit.*, blz. 59.

(64) Van Dom N. Huyghebaert O.S.B., van de abdij te Sint-Andries-bij-Brugge, mochten wij belangwekkende informaties ontvangen. Wij zijn er hem ten zeerste erkentelijk voor.